

PROPAGACE POUTNÍCH MÍST NA MORAVĚ KRAMÁŘSKOU PÍSNÍ V PRVNÍ POLOVINĚ 19. STOLETÍ*

Jakub Ivánek – Monika Szturcová (Ostrava)

The Promotion of Pilgrimage Sites in Moravia through Broadside Ballads in the First Half of the 19th century

Abstract: The article deals with broadside ballads with themes related to pilgrimage, which were used by Moravian pilgrims from the 1790s, but mainly in the first half of the 19th century. The period under study thus begins after the death of the Enlightenment ruler Joseph II, who introduced a number of restrictive measures into the pilgrimage system, which altered the pilgrimage practice. The quantity of pilgrimage songs then published as broadside ballads proves the unceasing interest of especially commoners in pilgrimages and the culture associated with them. The songs themselves, however, occasionally mirror the new situation. The first case is represented by songs about the pilgrimage sites abolished by the reforms of Joseph II and later (mostly from the second quarter of the 19th century) renewed (an analysis on the examples of Bludov and Hostýn). The second case includes newly established pilgrimage sites, which sometimes claim allegedly ancient history but are often only local replacements for more remote pilgrimage sites (an analysis on the examples of Jalubí and Lutrátek near Němčany). The main role in the restoration and establishment of pilgrimage sites at that time was played by commoners, often peasants, who, after the Enlightenment reforms, assumed the role previously reserved for higher-ranking people (the nobility, clergy and burghers). Likewise the literature promoting the new or restored sites comes from these circles, which is reflected in a certain primitiveness of expression, yet interspersed with remnants of Baroque stereotypes.

Keywords: broadside ballads – pilgrimage sites – Moravia – Enlightenment reforms – first half of the 19th century

Výzkum poutních písní umožňuje nahlížet problematiku náboženských poutí z mnoha hledisek. Obecně lze říci, že jejich výzkum spojuje otázky literárněhistorické s kulturněhistorickými a jedny od druhých prakticky nelze oddělit. Kultura poutí získává již v době vrcholného baroka svou charakteristickou podobu, která pak překonává snahy o její potlačení v době osvícenství (zejména v 70.–80. letech 18. století) a zasahuje hluboko do 19. století, spojeného již s procesem modernizace (třebaže s určitými obměnami souvisejícími s laicizací poutního provozu).¹ Jak barokní náboženské poutě vypadaly, sice zaznamenávají už prameny ze 17. století, avšak teprve z doby 19. století pochází většina detailně zachycených zkušeností a také prožitků samotných poutníků.² Pro starší období si musíme v tomto ohledu vystačit právě s texty určenými tehdejšími poutníkům, které nezřídka jejich pohnutky a emoce reflektují (rozjímavá rovina je v písních častá). Kramářské písně, ale i poutní příručky v době 16.–19. století provázely věřící na cestách, byly předmětem nákupu na poutním místě samotném a tvořily pevnou součást kulturního horizontu tehdejšího člověka vůbec. Spektrum otázek, které těmto pramenům můžeme klást, je poměrně pestré.³

V našem příspěvku se budeme zabývat poutními písněmi vydanými v podobě kramářských tisků, neboť ty byly nejvýznamnějším médiem přinášejícím písňovou produkci poutníkům.

Víme, že starší literatura obecně nekladla důraz na individualitu a výjimečnost vyjádření, proto samozřejmě i v případě poutní produkce narážíme na stereotypní formulace, které byly přejímány z písně do písně a zejména tkvěly v myslích uživatelů (a tedy i autorů) těchto textů jako prototypy hodné následování. Přes tuto zdánlivou jednotvárnost a šablonovitost v nich lze vysledovat reflexi tehdejšího poutního provozu. Dokládají průběh pouti, speciální úkony pro různé etapy cesty, modlitby a pobožnosti u předem daných zastavení či v konkrétních situacích (např. tam, kde cestu ohrožovaly různé nesnáze, jako byla plavba přes řeku, přechod hor apod.). Tu a tam reflektují spánek na cestě, časté je v nich vítání milostného obrazu a rovněž loučení s ním. Nakonec jsou také obrazem víry, že poutní cesta je vlastně komunikací se svatou osobou. To se ostatně promítá i do zvláštního útvaru poutnické písně, v níž se střídají mluvčí i adresáti promluvy, a nechybí mezi nimi samozřejmě ani re-

* Tato studie vznikla v rámci projektu GAČR 17-08928S *Poutní písně na Moravě a v českém Slezsku 17. až 19. století*.

¹ O tom více např. ve studii Markéty Holubové o barokních reziduích v poutích v 19. století (HOLUBOVÁ 2003).

² Bohužel jeden z hlavních pramenů těchto informací – vzpomínky pražského písničkáře Františka Haise – dosud nebyl v plném znění vydán. Dosavadní edice tohoto nenahraditelného zdroje informací přitom často opomíjely právě pasáže věnované každodennosti poutního provozu. K časopiseckým i knižním vydáním těchto pamětí i charakteru pozůstalostní sbírky srov. rekapitulaci v příspěvku Kateřiny Pařízkové (PAŘÍZKOVÁ 2014, zejm. s. 285).

³ Zájem etnografie, muzikologie, regionální historie aj. o kramářskou produkci dokládá např. publikace *Obrazy ženy v kramářské produkci* (HOLUBOVÁ aj. 2008), ale též řada studií v rozličných periodících a sbornících, z nichž některé budeme v této studii dále citovat.

pliky pronášené právě Pannou Marií či světcem. Koneckonců i čistý dialog poutníka/poutníků se svatou osobou je pevnou součástí této produkce.

Při studiu kramářské tvorby poutního charakteru z první poloviny 19. století se nabízí sledovat podoby zbožnosti s ohledem na společenské proměny zapříčiněné osvícenskými reformami, které tomuto období předcházely a odrazily se rovněž v poutní kultuře. Setrvačnost mentality širokých vrstev narušovaly nejčastěji zásahy shora, na které zákonitě musely nějak reagovat. V následujícím textu se tedy zaměříme na to, jakým způsobem se osvícenské reformy Marie Terezie a zejména Josefa II., zacílené z velké části také na otázky náboženské praxe, promítaly do poutního provozu a jak o tom dokážou podat svědectví texty zejména kramářských písní, které pro účastníky poutí vznikaly. Naše pozornost bude proto věnována období od konce 18. století (zhruba od roku 1790, kdy umírá velký reformátor Josef II.) do poloviny 19. století (období tzv. jara národů kolem revolučního roku 1848).

V pracovní dny pak zcela bez užítku ztrácejí čas

Omezování poutí v 70. a 80. letech 18. století⁴ svádí k povrchní domněnce o tom, že také četnost produkce kramářských tisků s poutní tematikou musela v této době klesat. Víme však, že právě přelom 18. a 19. století je dobou velkého nárůstu kramářské produkce. Abychom tuto skutečnost doložili na poutní produkci z námi sledované oblasti, vybrali jsme několik důležitých sbírek, které tvoří pomyslný geografický průřez Moravou a tehdejší rakouskou částí Slezska, na nichž si procentuálně představíme charakter mariánských poutních písní z této doby. Jde o sbírky Slezského zemského muzea v Opavě (kramářské písně jsou zde přítomny na třech pracovištích – národopisném, muzikologickém a v Literárním archivu Památníku Petra Bezruče), Vlastivědného muzea v Olomouci, Muzea a galerie v Prostějově, Etnologického ústavu AV ČR v Brně, Moravského zemského muzea tamtéž, Slováckého muzea v Uherském Hradišti,⁵ Muzea Vysočiny v Jihlavě a Státního okresního archivu tamtéž.⁶

Ve sledovaných sbírkách jsme našli celkem 1247 tisků kramářských písní z 18. a první poloviny 19. století s mariánskou tematikou a vztahem k poutím. Z toho celých 934 tisků (cca 75 %) je zařaditelných do rozmezí let 1790–1850. V celém souboru nalezneme písně pro 34 konkrétních mariánských poutních lokalit a řadu univerzálních písní, které mohly být užity pro libovolná poutní místa související s mariánským kultem.⁷ Tyto obecně mariánské poutní písně v souboru s téměř

25 % převažují. Mezi konkrétními lokalitami pak nepřekvapí prvenství tisků pro rakouské Mariazell (necelých 15 %), o něco méně jsou zastoupeny Křtiny (11 %) a Svatý Kopeček (9 %). Pozoruhodné je umístění Hostýna na čtvrtém místě s necelými 7 %, neboť jde o poutní místo za josefinských reforem zrušené a dlouho ležící v rozvalinách (právě Hostýn bude dále jedním z vhodných příkladů pro rozbor). Vranov získal páté místo s necelými 6 %. Následuje polská Čenstochová a uherský Šaštín, které mají po 3,5 %. Uherský Mariantal (dnešní Marianka) má přes 3 % a česká Svatá Hora necelá 3 %. Kolem 1,5 % mají slezský Frýdek, kladské Vamberice a moravské Žarošice. Několik poutních míst má kolem 1 % (Jalubí, Římov, Chlumeck, Stará Boleslav a neidentifikovatelný *Miškovský les*) a řada pak kolem 0,5 % či méně (Suchdol, Dub, Telč, Kostelní Vydří, Kunvald, Tuřany, Česká Třebová, Králíky, Maria Taferl, Mlékosrby, Panna Marie Svatojakubská v Praze, Bzenec, Dvůr Králové, Hluboké Mašůvky, Kojetín, Ústí nad Orlicí, a neidentifikovatelný *Líšnov*).

Charakteristický je vysoký počet poutních míst za hranicemi zemských celků Moravy a rakouské části Slezska – celkem 17 lokalit (jedenáct v Čechách, po dvou v Uhrách a Rakousku, po jedné v Polsku a tehdy již pruském Kladsku), což činí přesně polovinu všech zachycených míst. Ačkoli některé z lokalit leží blízko za moravskou hranicí (např. Králíky nebo Šaštín), představa putování na většinu z nich naráží na osvícenské předpisy. Již 11. dubna 1772 vydala Marie Terezie nařízení zakazující procesí konaná mimo dědičné země s výjimkou procesí do Mariazell a tento stav byl potvrzen dvorským dekretem Josefa II. z 18. června 1782. Dvorským dekretem z 30. dubna 1783 byla zrušena i výjimka pro Mariazell a na základě dvorského dekretu z 1. srpna 1785 byly zakázány i všechny poutě z Čech a Moravy do Dolních Rakous.⁸ Putování na lokality v rámci historického území Čech zase často naráželo na zákaz poutí delších než jeden den,⁹ protože kvůli poměrně velké vzdálenosti nebyly tyto lokality pro poutníky z Moravy v tomto časovém horizontu dostupné. Přesto je zřejmé, že se tyto poutě nadále konaly a písně k daným poutním místům se na Moravě šířily. Uposlechli patrně duchovní správci (v té době v podstatě vnímání jako státní úředníci), kteří v době baroka často procesí na poutní místa vedli. Lid však na tuto situaci reagoval nahrazováním kněží světskými průvodci, jak dokládá už dvorský dekret z 21. března 1784 zakazující poutě a procesí konané bez doprovodu řádného duchovního správce. Ani to však poutníky zcela zastavit nedokázalo, třebaže jejich počty se oproti stavu před reformami výrazně snížily.¹⁰

⁴ Přehled tereziánských a josefinských reforem v této oblasti podávají např. HOLUBOVÁ 2003 či ZUBER 1992.

⁵ Katalog této sbírky je jako jeden z mála veřejně dostupný, a to v rámci bakalářské práce, zpřístupněné rovněž on-line (ČERNÝ 2010). Z vydaných soupisů je možno zmínit ještě sbírku Muzea Beskyd ve Frýdku-Místku (VESELSKÁ 1982), kterou jsme však do našeho geografického průřezu nezařadili (oblast Těšínska zahrnují mnohem bohatší sběry Slezského zemského muzea).

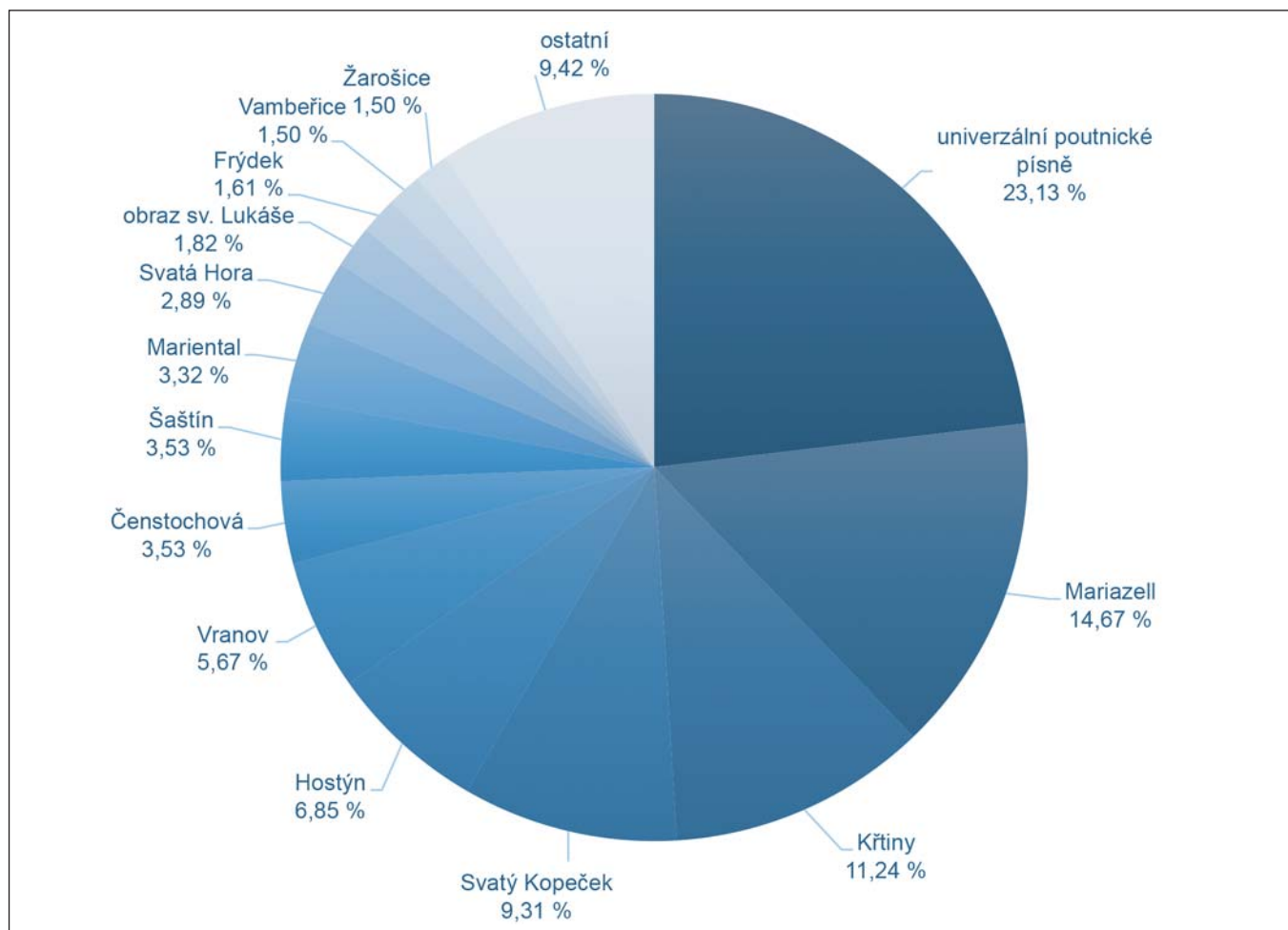
⁶ Pro úplnost dodáváme, že v soulase s koncepcí našeho projektu, zaměřeného na Moravu a někdejší rakouské Slezsko, pracujeme s moravskými a slezskými sbírkami. Proto ani v této studii neakcentujeme české či slovenské sbírky, které mají tu a tam rovněž vydané soupisy (např. KOPALOVÁ – HOLUBOVÁ 2008; KLIMEKOVÁ – AUGUSTÍNOVÁ – DOMOVÁ 1996).

⁷ Sem můžeme zahrnout i písně zmiňující obraz malovaný údajně sv. Lukášem. Tato legenda se totiž pojí s řadou u nás populárních mariánských obrazů a rovněž v několika případech zachycené písní (variantě textu s incipitem *Kam se mám smutný obrátit*) se o konkrétní lokalitě nehovoří.

⁸ JÍLKOVÁ 2011, příloha č. 1; OBENTRAUT 1844, s. 299; JAKSCH 1828, s. 559–560.

⁹ Ten je součástí nařízení Marie Terezie z 11. a 24. dubna 1772 (JAKSCH 1828, s. 558).

¹⁰ Srov. HOLUBOVÁ 2003, s. 62–63. – Zajímavý doklad z této doby, ukazující, k jakým prostředkům musely úřady sahat, aby procesí poutníků skutečně zastavily, přináší sonda do historie mariánského poutního místa ve Frýdku. Zde byla během hlavního svátku v květnu 1784 u mostu přes řeku Ostravici pod městem odháněna moravská procesí za účasti vojenských posil. V daném roce ještě přesto četná procesí do Frýdku dorazila, zatímco v následujících letech již neúspěšnou cestu neriskovala. K obnovení zřejmě došlo ve větším měřítku až roku 1791, kdy mohli procesí povolovat biskupové při zvláštních příležitostech (PINDUR 2006, s. 5).

Obr. 1. Graf zobrazující procentuální zastoupení mariánských poutních míst v kramářských písních z vybraných fondů zařaditelných zhruba do let 1790–1850.

Samo nepřehledné množství kramářských tisků z konce 18. století svědčí o nedodržování leckterých nařízení Josefa II. Od roku 1781 měla být tato oblast tisků bedlivě sledována, nejdříve zaznamenáváním titulů všech písní, modlitebních a náboženských knih, které se objevují na jarmarcích. Ještě téhož roku se objevila povinnost zasílat exemplář každého vytištěného díla (včetně písně) Knižnímu reviznímu úřadu (tyto úřady spadaly přímo pod centrální Hlavní knižní cenzurní komisi pro dědičné země) a krajské úřady i klér měly zabránit veřejnému obchodování s modlitebními knihami a písněmi, zvláště před kostely a na poutních místech. V roce 1782 je odebrání a konfiskování modlitebních knih a písní prohlášeno přímo za povinnost krajských hejtmánství.¹¹ Řada tiskáren však znala mechanismy, jak se takovým restrikcím vyhnout – vynecháním datace tisku, vynecháním jména tiskaře, či dokonce místa tisku, případně všech těchto informací. Absence nakladatelských údajů je u kramářské produkce velmi častá. Z námi vybraného vzorku nese dataci

pouze necelých 20 % tisků,¹² o místě vydání informuje téměř 45 % tisků, 51 % tisků (tedy celá polovina) však neobsahuje ani jeden z těchto údajů. Za zmínku stojí ještě počty výslovně datovaných písní v rámci jednotlivých desetiletí sledovaného období: 1790–1799: 10 tisků, 1800–1809: 22 tisků, 1810–1819: 43 tisků, 1820–1829: 14 tisků, 1830–1839: 34 tisků, 1840–1849: 45 tisků. Jen v roce 1850 bylo vydáno s datací hned 16 tisků. Tyto počty ukazují, že datovaných písní se zvětšujícím se časovým odstupem od osvěcenských reforem přibývalo, avšak s výjimkou počátku tzv. metternichovského absolutismu po napoleonských válkách, kdy docházelo k dalším cenzurním opatřením.

Není-li to množství poutních tisků, které osvěcenské reformy ovlivnily, je to obsah některých z nich, který nastalou situaci nějakým způsobem reflektuje. V následujícím textu se zaměříme na konkrétní příklady, které dokumentují určité fenomény vyskytující se v kramářské tvorbě od konce 18. století do poloviny 19. století.¹³

¹¹ JÍLKOVÁ 2011, příloha č. 1.

¹² U nedatovaných tisků jsme vycházeli z odhadu datace, a to na základě typografie, výzdoby či celkové vizuální podoby tisku (konec 18. století, přelom 18. a 19. století, počátek 19. století, první polovina 19. století).

¹³ V další části studie se již neomezujeme pouze na dříve sledované sbírky sloužící jako reprezentativní vzorek pro procentuální zastoupení tisků v daném období, ale vycházíme z celého souboru námi nasbíraných kramářských písní ve fondech na území Moravy a českého Slezska.

A tak teď znovu začněme na to místo putovat...

V případě lokalit s nepřerušenu poutní tradicí jsme v textech písní známky o redukci poutí, či dokonce jejich zázakech, nenacházeli. Naopak poutní místa za Josefa II. zrušená a později obnovovaná tuto skutečnost často reflektují. Dobrým příkladem může být píseň s incipitem *Pospíchej sem, můj poutníčku, na toto svaté místo*, která nabádá poutníky k návštěvě přes 50 let zrušeného, ale od Boha nezavrženého a *tyto nynější léta* obnoveného poutního kostelíka Božího Těla u Bludova.¹⁴ V jádru zřejmě gotický, po zpustnutí za třicetileté války obnovený a roku 1724 barokně upravený kostel má poutní tradici doloženou již k roku 1583. Zrušen byl roku 1784. Před demolicí ho zachránilo odkoupení místními obyvateli, kteří ve 30. letech 19. století iniciovali také jeho obnovu. Nápomocen jim byl tehdy hrabě František Josef ze Žerotína, kterému se v písní za tento čin rovněž děkuje, stejně jako cizím lidem, kteří *z lásky tu pracovali, aby sobě věčný život u Boha vyzískali*, a církevní vrchnosti za udělení svolení k obnově. Kromě propagační, informativní a děkovné složky neopomíná píseň připomenout také legendu o založení poutního místa, která zdůvodňuje jeho význam a spojuje obnovené místo s tradicí někdejších poutí. Entuziasmus obyčejných věřících, kteří stáli za jejich novým začátkem, dýchá rovněž z prostého, místy až naivního vyjadřování samotné písně. Tento rys bude patrný v podstatě u všech dále zkoumaných textů.

Uvedená situace se však netýká jen poutních míst regionálního významu, ale rovněž některých klíčových moravských lokalit. Zvláštní je, že např. rušení poutního areálu v Žarošicích a v podstatě násilné přenesení milostné sochy do farního chrámu, který poutní funkci převzal, není v písních nijak artikulováno. Zato Svatý Hostýn je ukázkovým příkladem, jak se vůle k obnově i její pozdější průběh v textech písní zrcadlily. Stav, kdy poutníci směřují na zpusťovaný Hostýn ke *krásné studnici*, kde *občerství své srdce*, ale pak musí jít *z toho kopce do Bystřice*, kam byl milostný obraz Panny Marie přenesen, zachycuje píseň *Smutný, co počít mám*, jejíž nejstarší známý exemplář by mohl pocházet již z počátku 19. století.¹⁵ Příznačné je, že píseň zmiňuje ve zkratce také legendu o záchraně Moravy před Tatary na Hostýně roku 1240. V titulu však uvádí na prvním místě městečko Bystřice pod Hostýnem. Nárůst textů pro Hostýn můžeme sledovat od počátku 30. let 19. století, kdy máme mezi tisky doloženu vícekrát píseň s incipitem *Bez prodlení nemeškejte, k té Matiče pospíchejte*.¹⁶ Ta byla zřejmě pro Hostýn použita až druhotně a v podstatě je obecně marián-

skou písní vyzývající k pouti bez odkazů ke konkrétnímu poutnímu místu. Přesto je její spojení s Hostýnem silné – patří ke dvěma nejčastěji otiskovaným hostýnským písním a ve sběrech Jana Zbořila z roku 1879 je v souvislosti s tímto místem doložena jako lidová píseň *svatá přástková*.¹⁷ Pro hostýnské poutě byla přitom dle doložených datací tištěna ještě v době, kdy chrám ležel v troskách.¹⁸

Někdy z druhé čtvrtiny 19. století pochází píseň s incipitem *Divím se vám, ó křesťané, že tak nedbáte*, vyprávějící legendu o porážce Tatarů, která kárá Moravany, že na Hostýn zapominají, ačkoli v závěru cílí dokonce na *Slezáky a Poláky*. Snad tedy směřovala na propagaci Hostýna v severnějších oblastech.¹⁹ Vyprávění legendy a vybízení věřících nejen z Moravy, ale také Uher, Slezska, Čech i Rakouska, a to přímo ústy Marie, která volá i císaře a papeže, najdeme rovněž v písní s incipitem *Probud'te se, Moravané, všickni z tvrdého snu*.²⁰ Ta překvapivě nehovoří o předchozí poutní tradici. Ustavení poutního místa na Hostýně, kde si Marie zvolila *svůj stán*, datuje rokem 1842. Uvádí také některé informace související s obnovou poutního místa, jako např. materiální příspěvi poutníků na obnovu chrámu tím, že nosili nahoru cihly a kamení. K finanční účasti na obnově poutního místa přímo vybízí píseň s incipitem *Když se jest psala tyto léta*, která pochází ještě z doby mezi roky 1841–1844. Kromě téměř obligátní legendy zmiňuje opuštění poutního místa vinou *nepřítele lidského pokolení*, který *vnukl mnohým v světě povýšeným, by přestali služby Mocného*. Zajímavá je připojením informací o počátcích snahy obnovit chrám v roce 1838, o finančním daru císaře Ferdinanda I. s manželkou (měli dát 300 stříbrných) či novém zaklenutí chrámu cihlami roku 1841. Obnova poutního místa, nové posvěcení chrámu a průběh prvního procesí na horu jsou hlavním předmětem zájmu písně s incipitem *Pospěšte sem, Moravcové, Němci, taky Slezáci*. Pochází již z roku 1845 a její funkce je primárně informativní: Připomíná se první mše na poutním místě 2. července 1845, kterou sloužil prelát rajhradský, účastnilo se jí údajně na 50 tisíc věřících, dva prelátové a pět děkanů. Přes 80 kněží šlo za zvuku hudby v procesí z bystřického kostela nahoru k obnovenému chrámu, který byl posvěcen. Následovala kázání od pěti kazatelů (jeden kázal v kostele, druhý ve zpustlém farním domě, třetí u vody v kapli, čtvrtý německy u školního domu a pátý pod chrámem na kopcečku). Následující mše byla první po více než 50 letech a nyní se koná každou neděli.

Samostatný prostor by si zasloužil rozbor podob legendy o záchraně Moravy před Tatary ve 40. letech 13. století, kterou zhruba polovina všech hostýnských písní zmiňuje, některé ji dokonce detailně vypravují.²¹ Zde uvedme jen to, že

¹⁴ Ačkoli píseň pochází zřejmě až z druhé poloviny 30. let 19. století, zaznamenává ji rovněž *Knihopis* pod číslem 12510. K dispozici máme také dva *Knihopisem* neregistrované exempláře z Regionálního muzea v Litomyšli.

¹⁵ Tisk ze sbírek Muzea a galerie v Prostějově se vizuálně hlásí na přelom 18./19. století. Jelikož se v textu děkuje hraběti Janu Nepomuku Wengerskému, že se ujal obrazu Panny Marie Vítězné z poutního chrámu, musíme vznik tisku očekávat až po roce 1804, kdy tento získal bystřické panství. Úloha hraběte při záchraně obrazu však není z textu zcela zřejmá. Literatura navíc hovoří o přenesení obrazu do Bystřice už v době rušení hostýnského kostela v roce 1787 (EICHLER 1888, s. 32).

¹⁶ Nejstarší datované tisky pocházejí z roku 1831 a vyšly ve Skalici.

¹⁷ POLÁČEK 2010, s. 36.

¹⁸ Obliba Hostýna zdá se nikdy neutuchla, avšak počátek cílené obnovy lze hledat v založení sbírky na chrám bystřickým farářem Bernardem Regerem roku 1828, tedy nedlouho před nejstarším datovaným dokladem uvedené písně. Zažehnání epidemie cholery v „morovém“ roce 1832 zřejmě putování na Hostýn, a tím i snahy o obnovu místa ještě posílilo (srov. VÍDENSKÝ 1913, s. 80–82).

¹⁹ Exemplář z Muzea a galerie v Prostějově dokonce obě tyto národnosti v textu zvýrazňuje proložením, zatímco v případě *Moravanů* tak nečiní.

²⁰ Známé pouze znojemské vydání z roku 1850, což domněnku, že cílí na poutníky ze vzdálenějších končin, podporuje.

²¹ O ten už se do značné míry pokusila Barbora Byrtusová, která také zachytila většinu pro Hostýn fungujících kramářských písní (BYRTUSOVÁ 2011).

neustálá přítomnost tohoto příběhu i v písních z 19. století dokládá nejen možný vliv jeho dobové aktualizace skladbou *Jaroslav z Rukopisu královédvorského*, ale také snahu o zdůraznění významu Hostýna pro celou zemi. Příběh o záchraně Moravy přičiněním Panny Marie Hostýnské byl v tomto ohledu vlastně kritikou násilného zrušení poutního místa a ospravedlněním jeho obnovy. Proto nepřekvapí, že se po celou první polovinu 19. století setkáváme také s vydáváním nejstarší známé, vlastně nejpobulárnější hostýnské písně, jež nese incipit *Pohlédněte, Moravcové, proti východu slunce*. Ta je doložena již tiskem z roku 1733,²² ovšem aktuálnosti tento vyprávěcí text o moci moravské divotvůrkyně nikdy nepozbyl.

Máte tamto kapličku, v ní Pannu Marii...

Doba 19. století je v náboženském směru charakteristická také rozvojem nových kultů²³ a zakládáním nových poutních míst, které samozřejmě mohly být zasvěcovány i tradičním, již „zavedeným“ přímluvcům. Někdy tyto lokality dokonce proklamují návaznost na starou místní tradici, ačkoli prokázání její existence bývá často nemožné. Většinu z nich pak spojoval (alespoň zpočátku) lokální, jen tu a tam do regionálního měřítka přerůstající záběr. Objevují se oprávněné názory, že velký nárůst těchto nových, velmi skromných poutních míst souvisí právě s hledáním bližší náhrady za daleké poutě, které byly od 70. let 18. století potírány.²⁴ Poukazováno bývá také na skutečnost, že v 19. století je vznik nových poutních míst do značné míry v režii venkovského obyvatelstva, které v této době uplatňuje „převzatý komplex ritualizovaného chování“, jež v době 17.–18. století náleželo spíše intelektuálním vrstvám společnosti.²⁵ V této situaci se stává kramářská píseň ze své podstaty hlavním tištěným médiem propagujícím danou lokalitu, a není tudíž překvapivé, že od přelomu 18. a 19. století vznikají kramářské písně v poměrně velkých nákladech i pro malá, teprve se probouzející poutní místa. Ta se v éře barokní dočkala podobné propagace jen zřídka.

Jedním z míst, které usilovalo o založení nové poutní tradice zřejmě už na počátku 19. století, je Jalubí na Uherskohradištsku. Poutě zde byly vztaženy k již existující malé barokní kapličce Panny Marie Bolestné v polích nad vesnicí, která vznikla zřejmě roku 1737.²⁶ Pro toto místo máme dochovány hned dvě kramářské písně. Zatímco text s incipitem *Vím já místo při Jalubí ušlechtilé velice* má obecnější ráz (rozmínání nad obrazem Bolestné Matky a rozhovor mezi ní a poutníky), píseň s incipitem *Zastavte se, křesťané, pozorujte nyní*²⁷ vypráví „legendu“ související s ustavením pout-

ního místa. Jde o příběh dvou panen, kterým se 15. května neurčeného roku, den poté, co vesnici postihla krutá bouře, na poli zjeví krásná paní. Ta je navádí k úctě Panny Marie Bolestné v uvedené kapli a na oplátku jim slibuje, že bude za lid orodovat a nedopustí již takovou pohromu. Ačkoli máme tuto píseň dochovanou hned ve třech vydáních, zdá se, že věhlas jalubských poutí neměl dlouhého trvání. Již v publikaci o moravských a slezských poutních místech z pera Karla Eichlera, vydané v letech 1887–1888,²⁸ není Jalubí vůbec zmíněno. Zhruba sto let po vzniku písní se pak v souvislosti s mariánskou úctou o poutích nehovoří ani přímo v lokalitě, což je docela překvapivé, neboť rok 1916 je spojen s dalším údajným zjevením Panny Marie poblíž Jalubí, tentokrát však na jiném místě.²⁹ Soška Bolestné Matky se dnes nachází v jalubském kostele (příznačně je označována stále jako Jalubská Panna Marie Bolestná), třebaže se v rámci farnosti konává jednou ročně pobožnost rovněž u někdejší poutní kaple.

Je zvláštní, že v písních pro Jalubí nijak nerezonovala cyrilometodějská tradice. Slavný a prastarý Velehrad totiž leží jen dva kilometry vzdušnou čarou od diskutované kaple. Snad to bylo zapříčiněno tím, že pokus ustavit jalubské poutě spadá ještě do doby, kdy byl Velehrad (po zrušení kláštera) velkou farností a místem konání nepřilíš významné poutě, která se zatím nijak nepromítala ani do kramářské produkce. Zcela jinak tomu bylo o půlstoletí později v souvislosti s blížící se slavností tisícího výročí příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu (863–1863). Jedním z poutních míst, která se odkazovala na bájnou návštěvu sv. Cyrila a Metoděje, se stal Lutřsték u Němčan nedaleko Slavkova.

Lutřsték je místem, jehož poutní tradice se ustavila teprve na počátku 60. let 19. století, a to v místě starší (dříve pobořené) kaple s pozdně gotickou sochou Piety. Studánka zde vyvěrající umožnila propojení s kultem slovanských věrozvěstů, kteří měli být přítomni jejímu vytrysknutí a na památku zde zanechali obraz Panny Marie. Rozvoj poutí údajně vyvolalo uzdravení slepého vojáka vodou z tohoto pramene roku 1861. To vše zachycují písně z druhé poloviny 19. století, které vzhledem ke svému pozdějšímu vzniku nejsou předmětem zájmu této studie.³⁰ Překvapivě jsme však v rámci našeho bádání narazili na dosud badatelům neznámou píseň s incipitem *Pochválena budiž od nás Maria, překrásná růžičko*, která byla vytištěna v Litomyšli roku 1848 a posouvá tak snahu o vznik poutního místa již do období před polovinou století.³¹ Zajímavé jsou v jejím případě hned dva motivy – jednak přítomnost cyrilometodějského tématu už 15 let před samotnou slavností milénia,³² jednak celou píseň

²² Tento tisk, dochovaný ve sbírce Knihovny Národního muzea, bohužel Byrtusová neznala, takže píseň ve svém příspěvku jednak nepovažovala za nejstarší, jednak následkem toho nemohla doložit existenci kramářských písní o Hostýnu už pro období pozdního baroka před polovinou 18. století. Píseň s veršovanou legendou o vzniku poutního místa se však zdá být ideálním počátkem hostýnské hymnografie.

²³ Z těch, které se výrazně dotkly českého prostředí a v 19. století se uchytily, zmíníme Pannu Marii Lurďskou či sv. Filoménu.

²⁴ MACKOVÁ 2013, s. 59.

²⁵ DOUŠEK 2015.

²⁶ JALUBÍ 2015, s. 102–103.

²⁷ Vyskytuje se také ve variantě *Pozastavte se, křesťané, pozorujte nyní*.

²⁸ EICHLER 1888.

²⁹ ZJEVENÍ 1916.

³⁰ Většinu známých kramářských písní z druhé poloviny 19. století zachytil Václav Burian (BURIAN 1992).

³¹ Vyloučit přítomnost můžeme chybu v dataci, protože je na písní přímo uveden rovněž tiskař František Berger, který v Litomyšli působil v letech 1846–1852.

³² Zřejmě jde o topos převzatý z kramářské produkce o jiném poutním místě. Ne náhodou leží Lutřsték jen 20 km od Žarošic, kde je svázání sochy s cyrilometodějskou tradicí v kramářské tvorbě přítomno (v písní s incipitem *Na stokrát bud' pozdravená, na tisíckrát pochválená* z druhé poloviny 18. století, Knihopis č. 13456).

zastoupení poutních míst		
poutní místo	počet tisků	zastoupení v %
univerzální poutnické písně	216	23,13 %
Mariazell	137	14,67 %
Křtiny	105	11,24 %
Svatý Kopeček	87	9,31 %
Hostýn	64	6,85 %
Vranov	53	5,67 %
Čenstochová	33	3,53 %
Šaštín	33	3,53 %
Mariental	31	3,32 %
Svatá Hora	27	2,89 %
obraz sv. Lukáše	17	1,82 %
Frýdek	15	1,61 %
Vambeřice	14	1,50 %
Žarošice	14	1,50 %
Jalubí	12	1,28 %
Miškovský les	12	1,28 %
Římov	9	0,96 %
Chlumeck	8	0,86 %
Stará Boleslav	7	0,75 %
Suchdol	5	0,54 %
Dub	4	0,43 %
Telč	4	0,43 %
Kostelní Vydří	3	0,32 %
Kunvald	3	0,32 %
Líšnov	3	0,32 %
Tuřany	3	0,32 %
Česká Třebová	2	0,21 %
Králíky	2	0,21 %
Maria Taferl	2	0,21 %
Mlékosrby	2	0,21 %
Praha (Svatojakubská)	2	0,21 %
Bzenec	1	0,11 %
Dvůr Králové	1	0,11 %
Hluboké Mašůvky	1	0,11 %
Kojetín	1	0,11 %
Ústí nad Orlicí	1	0,11 %
celkem	934	

rozdělení dle historických zemí		
poutní místo	počet tisků	zastoupení v %
Morava		
Křtiny	105	11,24 %
Svatý Kopeček	87	9,31 %
Hostýn	64	6,85 %
Vranov	53	5,67 %
Žarošice	14	1,50 %
Jalubí	12	1,28 %
Suchdol	5	0,54 %
Dub	4	0,43 %
Telč	4	0,43 %
Kostelní Vydří	3	0,32 %
Tuřany	3	0,32 %
Bzenec	1	0,11 %
Hluboké Mašůvky	1	0,11 %
Kojetín	1	0,11 %
celkem	357	38,22 %
Rakousko		
Mariazell	137	14,67 %
Maria Taferl	2	0,21 %
celkem	139	14,88 %
Uhry		
Šaštín	33	3,53 %
Mariental	31	3,32 %
celkem	64	6,85 %
Čechy		
Svatá Hora	27	2,89 %
Římov	9	0,96 %
Chlumeck	8	0,86 %
Stará Boleslav	7	0,75 %
Kunvald	3	0,32 %
Česká Třebová	2	0,21 %
Králíky	2	0,21 %
Mlékosrby	2	0,21 %
Praha (Svatojakubská)	2	0,21 %
Dvůr Králové	1	0,11 %
Ústí nad Orlicí	1	0,11 %
celkem	64	6,85 %
Polsko		
Čenstochová	33	3,53 %
Slezsko		
Frýdek	15	1,61 %
Kladsko		
Vambeřice	14	1,50 %
Neidentifikovatelné		
Miškovský les	12	1,28 %
Líšnov	3	0,32 %
celkem	15	1,61 %

Obr. 2. Tabulky zachycující zastoupení všech mariánských poutních míst v kramářských písních z vybraných fondů zařaditelných zhruba do let 1790–1850 a jejich rozdělení dle historických zemí.

prostupující motiv uzdravování židů.³³ Oba tyto prvky se zdají být promyšlenou strategií. Židovská látka je lokálně podmíněná, neboť se dotýká početného židovského etnika v okolí, přítomnost sv. Cyrila a Metoděje naopak pomáhá spojit nové poutní místo s dávnou historií Moravy a zakotvit jej v regionálním měřítku. Nepřekvapí, že se Lutřstěk ve druhé polovině 19. století opravdu stal cílem poutí českého i německého etnika z širšího regionu a fungoval jako zastávka brněnských cest na Velehrad.³⁴ Zvláštní oblibu si získal také u dražovického faráře, pozdějšího arcibiskupa a velkého podporovatele Velehradu Antonína Cyrila Stojana.³⁵

Míst, která by mohla být v souvislosti s reflexí nových tendencí poutního provozu v kramářských tiscích z první poloviny 19. století zmíněna, je pochopitelně i na Moravě více. V případě obnovy zrušených poutních míst se nabízí např. restituace významné regionální lokality na Slovácku – chrámu sv. Antonína Paduánského nad Blatnicí. Nové poutní lokality s domnělým odkazem na starší tradici přibývají rovněž ve druhé polovině 19. století. Zarážející a zmínky hodná je však poměrně vysoká frekvence svatoanenského poutního místa *Sobice* na Rychnovsku. Toto místní jméno dnes nedokážeme ani spolehlivě přiřadit k některé ze současných lokalit,³⁶ natož abychom v některé z nich sledovali výraznější stopu poutní tradice. Přesto je výskyt tisků písně s incipitem *Poutníčkové, pospíchejte, svatě Anně chválu vzdejte* nebyvale velký, a to rovněž ve sbírkách z různých částí Moravy (Olomouc, Přerov, Prostějov, Vyškov, Brno ad.), ačkoli se místo nacházelo v oblasti Orlických hor, již v Čechách.

U většiny písní bychom naráželi na podobné prvky, které dokazují, že prostředí českého venkova sverázně reagovalo na osvícenské reformy, které se sice mohly tehdejšího vesničana dotýkat rovněž v dobrém, avšak na poli náboženské praxe jim prostý člověk konce 18. a první poloviny 19. století zřejmě příliš nerozuměl. Zaujal proto stanovisko obranné³⁷ a substituční. Pokoušel se vzniklou situaci řešit odporem (např. nerespektováním zákazů vzdálenějších poutí), diplomacií (řada zrušených poutních míst přečkala, ač mnohdy v zuboženém stavu, díky odkupu a vyčkávání na příhodnější situaci, která nahrávala vyjednávání o znovuoživení) nebo náhradou (putování na bližší místo, případně snaha o prosazení nové poutní lokality v těsné blízkosti). Kramářský tisk se zdá být pro tuto dobu klíčovými médii, které kontinuálně udržuje barokní zbožnost, kulturu a stereotypy barokního stylu, jimiž jsou promíseny často naivně komponované texty, a propaguje čínorodé záměry venkovských recipientů a strůjců zároveň. Ti totiž nyní přebírají hlavní úlohu v udržování tradiční a oblíbené poutní kultury, která díky nim přežívá hluboko do doby charakteristické již rozvojem moderní společnosti, a její stopy cítíme v kulturním povědomí dodnes.

Prameny:

Knihopis [online]. Národní knihovna České republiky. [cit. 6. 1. 2017]. Dostupné z: www.knihopis.cz.

Citované písně (řazeno abecedně dle incipitů):

Bez prodlení nemeškejte, k té Matičce pospíchejte. *Nábožná pješň o blahoslawené Panně Maryi Hostinské.* Skalica 1831. Exemplář Vlastivědného muzea v Olomouci, sign. E 13364.

Divím se vám, ó křesťané, že tak nedbáte. *Pješň o Panně Maryi Hostinské.* S. l., s. d. Exemplář Muzea a galerie v Prostějově, sign. 52831/18.

Když se jest psala tyto léta. *Pješň k Panně Maryi Hostinské.* S. l., s. d. (1841–1844). Exemplář Vlastivědného muzea v Olomouci, sign. E 13218.

Pohlédněte, Moravcové, proti východu slunce. *Pjsnička nowá horliwá, o Blahoslawené Panně Maryi Hostinské / w Margrabstwj Morawském / wssem Ctjtelum na swětlo wydaná.* Litomyšl 1733. Exemplář Knihovny Národního muzea, sign. KP 9192.

Pochválena budiž od nás Maria, překrásná růžičko. *Nowá pješň o zázraku panny Marie, který se stal w kragj Brněnském bljž města Slawkowa.* Litomyšl: František Berger, 1848. Exemplář Regionálního muzea v Litomyšli, sign. D-190.

Pospěšte sem, Moravcové, Němci, taky Slezáci. *Pješň nábožna k Panne Maryi Hostinské.* S. l., 1845. Exemplář Muzea Komenského v Přerově, sign. J 756.

Pospíchej sem, můj poutníčku, na toto svaté místo. *Nábožná Pješň ke cti a chwále Božjho Těla, w malém kosteljčku na panstwj Bludowském.* S. l., s. d. (asi 1837). Exemplář Regionálního muzea v Litomyšli, sign. D-826.

Poutníčkové, pospíchejte, svatě Anně chválu vzdejte. *Pješň k swatě Anně, wssem ctjtelum pro potěssenj wydaná.* S. l., s. d. Exemplář Muzea Komenského v Přerově, sign. J 898.

Probud'te se, Moravané, všickni z tvrdého snu. *Nowá Pješň k Panně Maryi Hostinské. Tatařské obleženj w roku 1249, a kterak nyní chrám Páně roku 1842 k opraweu a k zwelebenj přissel.* Znojmo: Martin Hoffmann, 1850. Exemplář Moravské zemské knihovny, sign. ST1-0087.425, přív. 14.

Smutný, co počít mám. *Nábožná Pješň k Panně Maryi, která se ctj w městečku Bistřicy bljž wrchu swatého Hosteyna.* S. l., s. d. (1804–1827). Exemplář Muzea a galerie v Prostějově, sign. 52839/8.

Zastavte se, křesťané, pozorujte nyní. *Nábožná Pješň k blahoslawené Panně Maryi Bolesné, která se zgewila při Jalubě.* S. l., s. d. Exemplář Vlastivědného muzea v Olomouci, sign. E 13537.

Literatura:

BURIAN 1992: BURIAN, Václav. Ohlasy historie poutního místa Lutřstěku u Němčan (okr. Vyškov) v kramářských pís-

³³ Z jiné (patrně pozdější) písně známe dokonce příběh o uzdravení židovské dívky, jejíž rodina se poté obrátila na křesťanství a darovala čtyři tisíce na stavbu kaple (LHOTECKÁ 2007, s. 82–83).

³⁴ EICHLER 1888, s. 379–381.

³⁵ SEIFERT 2004, s. 70.

³⁶ Pravděpodobně jde o zaniklou osadu Sobina v katastru obce Liberk (u studánky Nad kovárnou), kde již kaple sv. Anny neexistuje.

³⁷ V poutních písních, zvláště mariázelských, se objevují i výpady proti *kacířům a pohanům*, kteří nectí Marii a odmítají zbožné poutě, jaké bychom čekali spíš v době hluboké rekatolizace. Jsou však reakcí na náboženskou toleranci a zároveň omezování poutí, které právě protestanté neuznávali (srov. ZUBER 1992, s. 85).

ňových textech. *Vlastivědný věstník moravský* 44, 1992, s. 464–478.

BYRTUSOVÁ 2011: BYRTUSOVÁ, Barbora. Reflexe kultu Panny Marie hostýnské v kramářských tiscích. *Studia Comeniana et historica* 41, 2011, č. 85–86, s. 97–117.

ČERNÝ 2010: ČERNÝ, Norman. *Kramářské písně ve Slovákém muzeu v Uherském Hradišti*. Brno 2010. Bakalářská práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Dostupné online:

theses.cz/id/ypu68p/Kramarsk_pisne_v_UH_BDP.pdf

DOUŠEK 2015: DOUŠEK, Roman. Vznik nového poutního místa a kultu v režii venkovanů. In: DOUŠEK, Roman – DRÁPALA, Daniel (edd.). *Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě*. Brno: Masarykova univerzita, 2015, s. 75–79.

EICHLER 1888: EICHLER, Karel. *Poutní místa a milostivé obrazy na Moravě a v rak. Slezsku. Díl I. – Část II*. Brno: Dědictví ss. Cyrilla a Metoděje, 1888.

HOLUBOVÁ 2003: HOLUBOVÁ, Markéta. Barokní rezidua v poutích 19. století. In: HOJDA, Zdeněk – PRAHL, Roman (edd.): *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*. Praha: KLP 2003, s. 55–71.

HOLUBOVÁ 2003: HOLUBOVÁ, Markéta aj. *Obrazy ženy v kramářské produkci*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008.

JALUBÍ 2015: *Jalubí 1265–2015*. Jalubí: Obec Jalubí, 2015.

JAKSCH 1828: JAKSCH, Peter Karl. *Gesetzlexikon im Geistlichen, Religions- und Toleranzsache, wie auch in Güter-Stiftungs- Studien- und Zensursachen für das Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800. Vierter Band von L–Q*. Prag: Selbstverlag – Straschiripka's Buchdruckerey, 1828.

JÍLKOVÁ 2011: JÍLKOVÁ, Stanislava. *Pražská arcibiskupská konsistoř v letech 1780–1790 (se zvláštním zřetelem k jejím tištěným písemnostem)*. Praha 2011. Dizertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. (Přílohu č. 1 tvoří Regestář všech tištěných konsistorních a vybraných ostatních písemností v náboženských a církevněpolitických záležitostech vydaných za vlády Josefa II. od 30. listopadu 1780 do 20. února 1790).

KLIMEKOVÁ – AUGUSTÍNOVÁ – DOMOVÁ 1996: KLIMEKOVÁ, Agáta – AUGUSTÍNOVÁ, Eva – DOMOVÁ, Miroslava. *Bibliografija jarmočných a púťových tlačí 18. a 19. storočia z územia Slovenska*. Martin: Matica slovenská, 1996.

KOPALOVÁ – HOLUBOVÁ 2008: *Katalog kramářských tisků*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2008.

LHOTECKÁ 2007: LHOTECKÁ, Jitka. *Člověk a víra v kramářských písních*. Brno 2007. Diplomová práce. Masarykova univerzita. Filozofická fakulta.

MACKOVÁ 2013: MACKOVÁ, Marie. Pout'ová bouda a lidé kolem ní (na příkladu Hory Matky Boží u Králík a Filipova). In: *Východočeský sborník historický* 23. Pardubice: Východočeské muzeum, 2013, s. 59–80.

OBENTRAUT 1844: OBENTRAUT, Maximilian. *Alphabetisches Handbuch der öffentlichen Verwaltung in Bezug auf praktische Polizei und Landeskultur. Fünfter Band*. Prag: Selbstverlage – Joseph Schalek – Gottlieb Haase Söhne, 1844.

PAŘÍZKOVÁ 2014: PAŘÍZKOVÁ, Kateřina. Mariánská procesí v průběhu 19. století. Pražský písničkář František Hais o svých poutích na Svatou Horu, do Staré Boleslavi a konečně do Hájku v letech 1832–1888. In: *Salve regina. Mariánská úcta ve středních Čechách*. Praha: Etnologický ústav AV ČR – Státní oblastní archiv v Praze, 2014, s. 285–298.

PINDUR 2006: Pindur, David. Poutní tradice na Frýdecku v pozdním baroku. *Těšínsko* 49, 2006, č. 3, s. 1–8.

POLÁČEK 2010: POLÁČEK, Jan (ed.). *Lidové písně z Hané III*. Prostějov: Albert, 2010.

SEIFERT 2004: SEIFERT, Jaromír. Poutní mariánské místo Lutršték u Němčan v děkanátu slavkovském. *Věstník Historicko-vlastivědného kroužku v Žarošicích* 13, 2004, s. 69–71.

VÍDENSKÝ 1913: VÍDENSKÝ, František Borgiáš. *Sv. Hostýn ve svém původu a svých osudech*. Praha: Dědictví sv. Jana Nepomuckého, 1913.

ZJEVENÍ 1916: *Zjevení vznešené a vždy neporušené Panny a matky Boží Marie v roku 1916 u Jalubí na Moravě*. S. 1., s. d.

ZUBER 1916: ZUBER, Rudolf. Lidová zbožnost a poutě na Moravě v 18. století. *Studie Muzea Kroměřížska* 91, 1992, s. 74–86.

Mgr. Jakub Ivánek, Ph.D.

Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Centrum regionálních studií a Katedra české literatury
a literární vědy
Reální 5, Ostrava 1, 701 03

Mgr. Monika Szturcová

Filozofická fakulta Ostravské univerzity
Katedra české literatury a literární vědy
Reální 5, Ostrava 1, 701 03